

Η δραστηριότητα της Marx-Gesellschaft (Εταιρείας Μαρξ)

Οι θριαμβολογίες των επικριτών του Μαρξ έχουν σήμερα καταλαγιάσει. Εκείνη η υπέρμετρη ευφορία των πρώτων ημερών μετά την κατάρρευση του άλλοτε επονομαζόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», η οποία είχε μετατραπεί σε μια ακατάσχετη εξαγγελία κάθε είδους ιδεολογημάτων, έχει σχεδόν εξαφανισθεί. Διότι έχει γίνει πλέον φανερό ότι αφενός η κριτική των καθεστώτων ανατολικού τύπου δεν είχε να κάνει άμεσα με την κριτική της πολιτικής οικονομίας του Μαρξ, και αφετέρου ότι οι νέες αποσπασματικές θεωρίες, που ξεφυτρώνουν καθημερινά σαν μανιτάρια, προσπαθούν μεν να απαντήσουν σε ανοικτά ερωτήματα της ολόένα και πιο ανορθολογικής κοινωνικής ολότητας, αλλά δεν μπορούν να καλύψουν το κενό το οποίο θα άφηνε η ολοκληρωτική εξάλειψη μιας καθολικής θεωρίας όπως είναι η μαρξική θεωρία. Ότι το έργο του Μαρξ θα συνεχίσει και στο μέλλον να είναι πηγή έμπνευσης για την κριτική ή διαλεκτική θεωρία γίνεται μέρα με τη μέρα εμφανέστερο. Αρκεί να αδράξει κανείς εκείνα τα νήματά της τα οποία έως τώρα διέφυγαν την απαιτούμενη προσοχή και τα οποία εμπεριέχουν τις απραγματοποιήτες ρεαλιστικές δυνατότητες για μια κοινωνία με ανθρώπινο πρόσωπο.

Το 1994 στο Αμβούργο της Γερμανίας ιδρύθηκε η Marx-Gesellschaft με ατώτερο σκοπό αφενός την κριτική ανακατασκευή της μαρξικής θεωρίας και αφετέρου τη συνέχιση και εμπάθυνση της συζήτησης σχετικά με το τι είναι, εντέλει, η υλιστική διαλεκτική. Στη συζήτηση αυτή παρενέβη και ο πρόσφατα αποθανών Κ. Ψυχοπαίδης, του οποίου την παρέμβαση παρουσίασα προσφάτως (πβ. Ράντης 2004). Επειδή οι προϋποθέσεις εκείνης της παρέμβασης είναι άγνωστες στο ελληνικό κοινό, κρίνεται αναγκαίο να παρουσιαστεί και η σχετική συζήτηση μεταξύ των μελών της Marx-Gesellschaft, έτσι όπως αυτή δόθηκε στη δημοσιότητα μέσω της έκδοσης ενός συλλογικού τόμου¹.

Σύμφωνα με το εισαγωγικό σημείωμα του επιμελητή του συλλογικού έργου Diethard Behrens, η συζήτηση της Marx-Gesellschaft δεν παραμένει απλώς και μόνον στην πρόσληψη του Μαρξ, αλλά επεκτείνεται και σε ζητήματα της θεωρίας που έχει συνείδηση του ιστορικού της χαρακτήρα. Ο Μ. Χοργκάιμερ άνοιξε στη διάρκεια της δεκαετίας του '30 τη συζήτηση για το εάν υπάρχει μια γενική ανθρωπολογία που μπορεί να διακριθεί από τη θεωρία της ιστορίας. Επιπλέον, έθεσε το ζήτημα εάν υπάρχει μια ολοκληρωμένη ή μια ανολοκλη-

¹ Ο Κωνσταντίνος Ράντης διδάσκει Φιλοσοφία στην Παιδαγωγική Σχολή του Φράιμπουργκ.

ρωτη, μια μεταφυσική ή μια ιστορική, μια ιδεαλιστική ή μια υλιστική διαλεκτική. Η απάντηση που έδωσε ήταν ότι η διαλεκτική έχει έναν χρονικό πυρήνα που προσδιορίζεται από το εκάστοτε αντικείμενο και συγχρόνως μεταβάλλεται μαζί με αυτό. Είναι η λεγόμενη «προτεραιότητα του αντικειμένου» που θεματοποιήθηκε τόσο στη *Dialektik der Aufklärung* (Διαλεκτική του Διαφωτισμού) (1944) των Μ. Χορκχάιμερ και Τ. Αντόρνο όσο και στο *The Eclipse of Reason* (Η έκλειψη του Λόγου) (1947) του Χορκχάιμερ και τη *Negative Dialektik* (Αρνητική Διαλεκτική) (1966) του Αντόρνο. Ωστόσο η δυνατότητα αυτή υπήρχε ήδη στο έργο του Μαρξ. Αυτός άσκησε «κριτική στην εγγεληνική διαλεκτική και τη φιλοσοφία γενικά» (MEGA I/2, 399-418) και έδειξε τη δυνατότητα διάσωσης του μη εννοιολογικού, μη ταυτόσημου και απρόθετου (πβ. Rantis 2004, 98-128). Για την Marx-Gesellschaft, η Κριτική Θεωρία των Μ. Χορκχάιμερ και Τ. Αντόρνο δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει την προγραμματική της διακήρυξη σε σχέση με την υλιστική διαλεκτική, διότι η αντιπαράθεση σε σχέση με αυτή δεν έλαβε χώρα και παραπέμφθηκε, λείπει, στις ελληνικές καλένδες. Αυτή είναι η αφετηρία για τις συζητήσεις μεταξύ των μελών της Marx-Gesellschaft και το συλλογικό έργο είναι η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα (πβ. σ. 13). Για τον έλεγχο του ανωτέρω ισχυρισμού ακολουθεί η έκθεση των επιμέρους παρεμβάσεων και μας δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τη συμβολή της Marx-Gesellschaft στην αναζωογόνηση της κριτικής κοινωνικής θεωρίας.

Αναλυτικότερα: Η Κ. Hafner στην παρέμβασή της «Συζητήσεις εναντίον του πνεύματος της εποχής: Σεμινάριο για τον Μαρξ» (σ. 15-39) εξιστορεί το ιστορικό ίδρυσης της Marx-Gesellschaft, που έθεσε εξαρχής ως στόχο της την «κριτική ανακατασκευή της μαρξικής θεωρίας». Η θεωρητική αντιπαράθεση με τη μαρξική θεωρία οφείλει να υπερβεί τους συνηθισμένους περιορισμούς «των ειδικών τομέων και των πολιτικών ομαδοποιήσεων» (σ. 15). Αφετηρία των συζητήσεων αποτέλεσε η διαπίστωση του Αντόρνο ότι υπάρχει ένα νευρωτικό κλίμα εναντίον του Μαρξ και ότι τα πραγματικά προβλήματα που αφορούν τη μαρξική θεωρία δεν έχουν καν τεθεί. Εν συνεχεία η Hafner αναπλάθει όλες τις συζητήσεις που διεξήχθησαν στο εσωτερικό της εταιρείας με βάση τα πρωτόκολλα των συνεδριάσεων, οι οποίες λάμβαναν χώρα δύο φορές το χρόνο.

Τα πρώτα σεμινάρια της εταιρείας αφιερώθηκαν στη μαρξική θεωρία της αξίας, ειδικότερα στη σχέση αξίας και χρήματος στον Μαρξ (πβ. σ. 16 κ.ε.). Από το τέταρτο σεμινάριο (1994) έγινε αντικείμενο διερεύνησης η σχέση του Μαρξ με την ιστορία, δηλαδή κατά πόσον ο Μαρξ είναι ένας «ιστορικός της φιλοσοφίας» με το συνηθισμένο νόημα και τι γίνεται με τη διαλεκτική του, δηλαδή ποια απ' όλες τις διατυπώσεις της είναι η πιο αντιπροσωπευτική για τον Μαρξ (πβ. σ. 20 κ.ε.). Με το πέρασμα αυτής της σειράς των σεμιναρίων προέκυψε η ανάγκη να ενασχοληθεί η εταιρεία εντατικότερα με «τα προβλήματα της μεθόδου». Πράγματι, από το έβδομο σεμινάριο (1996) τα προβλήματα αυτά έρχονται στο επίκεντρο των συζητήσεων της εταιρείας. Στην έκδοση του παρόντος τόμου μερικά θέματα προέρχονται από τη συζήτηση για τη θεωρία της αξίας και από τη συζήτηση για την έννοια της ιστορίας και της ιστορίας της φιλοσοφίας στον Μαρξ.

Η πιο σημαντική συμβολή του τόμου είναι ίσως το άρθρο του Η. Reichelt «Για τη σχέση Ψυχολογίας και διαλεκτικής μεθόδου στη μαρξική κριτική της οικονομίας» (σσ. 79-126), στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενώς. Κεντρική θέση του Reichelt είναι ότι χάριν της

εκλαϊκείας ο Μαρξ στην πορεία ανάπτυξης του θεωρητικού έργου του κριθεί προοδευτικά τη μέθοδό του. Ο ίδιος ο Μαρξ αναφέρθηκε σε αυτό το ζήτημα σε ένα γράμμα του στον Έγκελς (πβ. σ. 80). Ο Reichelt εξετάζει αυτή τη θέση εκκινώντας από τις προεργασίες του Μαρξ για τη διδακτορική του διατριβή και εν συνεχεία στην ίδια τη διατριβή του *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικουρίας Φυσικής Φιλοσοφίας*². Σε αυτό το κείμενο, λέει ο Reichelt, ο Μαρξ μέσα από τα σχόλια και τις παρατηρήσεις του αφήνει να φανεί ο ίδιος ο εαυτός του. Είναι η περίοδος που βρίσκεται υπό την επιρροή του Μπρούνο Μπάουερ και εφαρμόζει τη μέθοδό του, δηλαδή ότι τα υπερχόσμια φαινόμενα πρέπει να ερμηνεύονται από τον εσωτερικό, ψυχολογικό κόσμο, όπως έπραξε ο τελευταίος με τον επικραγελιστή Ιωάννη, τον οποίο είδε ως φερέφωνο και εκφραστή των επιθυμιών της χριστιανικής κοινότητας. Ο Reichelt επιχειρεί μια «διττή ανάγνωση», η οποία είναι σινάμα και ψυχχαναλυτική: αυτό που ανακαλύπτει ο Μαρξ την επόμενη στιγμή το απωθεί (πβ. σ. 81).

Στις προεργασίες της διδακτορικής διατριβής του Μαρξ η διαλεκτική είναι στενά συνυφασμένη με την ίδια τη φύση του υποκειμένου. Με αφορμή την έννοια του σοφού ο Μαρξ, εφαρμόζοντας τη μέθοδο του Μπάουερ, υπογραμμίζει ότι ο φιλόσοφος, κατ' ουσίαν ο εσωτερικός-ψυχολογικός κόσμος του, παρότι είναι ο πνευματικός φορέας των φιλοσοφικών συστημάτων, δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη σε αυτά (πβ. σ. 82). Ο πραγματικός φιλόσοφος χαρακτηρίζεται από μια συστηματική διαφορά, αυτή μεταξύ της φαινομενικής και της ουσιαστικής συνείδησης, ήτοι μεταξύ της εξωτερικής και της εσωτερικής. Ότι λείπει από την εξωτερική συνείδηση του φιλοσόφου πρέπει να ερμηνευθεί μέσω της εσωτερικής, ουσιαστικής συνείδησης. Σε αυτή τη διαφορά της συνείδησης διαρθρώνεται η ενότητα μεταξύ της πραγματικής θέλησης του φιλοσόφου και του αντικειμενικού δέοντος της ιστορικής διαδικασίας. Έτσι η διαφορά μεταξύ της εξωτερικής και της εσωτερικής συνείδησης αποδεικνύεται ετοιμόρροπη, όπως και η ύπαρξη του ίδιου του φιλοσόφου (πβ. σ. 84). Αυτή η επίγνωση εφαρμόζεται μεν από τον Μαρξ στην ερμηνεία της ονολογικής δυτικής φιλοσοφίας, αλλά δεν αφορά τον ίδιο, διότι αυτός κατέχει μια υπέροχη συνείδηση. Οι ψυχολογικές παρατηρήσεις δεν γίνονται αποδεκτές ως τέτοιες, αλλά εκτίθενται ως ιστορία της φιλοσοφίας. Δηλαδή στον Μαρξ λαμβάνει χώρα μια «ταυτόχρονη επιβεβαίωση και άρνηση» της διαφοράς που ανακάλυψε ο ίδιος (πβ. σ. 85).

Αυτό γίνεται εμφανές στον πρόλογο της διατριβής του, όπου ο Μαρξ εξαγγέλλει τη λύση ενός άλυτου προβλήματος της ιστορίας της φιλοσοφίας, που δεν μπόρεσε να λύσει ούτε ο Έγκελς, γιατί δεν κατένοησε την ίδια του την αρχή. Ως κλειδί για την ερμηνεία του χρησιμοποιεί τη φιλοσοφία της φύσης του Επίκουρου. Η σπουδαιότητα της έγκειται, σύμφωνα με τον Μαρξ, αφενός στην αναμέτρησή της με την αριστοτελική φιλοσοφία και αφετέρου στην περιορισμένη της σημασία. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με τη δική του φιλοσοφία σε σχέση με την εγγεληνική (πβ. σ. 87). Στην ερμηνεία του ο Μαρξ λαμβάνει υπόψη του την πρακτική ζωή των φιλοσόφων. Ο Επίκουρος ελαινείται από τον Μαρξ έναντι του Δημοκρίτου, γιατί είναι αυτοδίδακτος, τα δημιουργεί όλα μόνος του και δεν αποδέχεται καμία αυθεντία. Στην ουσία, λέει ο Reichelt, ο Μαρξ βλέπει μέσα από αυτή την ερμηνεία τη σχέση του με τον Έγκελο. Ο Επίκουρος ορίζει το άτομο μέσω της διαφοράς ύλης και μορφής (πβ. σ. 94). Ο προσδιορισμός της μορφής είναι η απόκλιση του ατόμου από την ευθεία γραμμή³, «το κατά παρέγκλιση» είδος κινήσεως των ατόμων, που είναι το νέο στοιχείο έναντι του Δημοκρί-

του. Αυτό το στοιχείο δεν είναι διόλου τυχαίο για τον Μαρξ, αλλά η αρχή συγκρότησης της επικούρειας φιλοσοφίας (πβ. σ. 95). Πίσω από αυτή την απόκλιση του ατόμου από την ευθεία γραμμή ο Μαρξ βλέπει μια ψυχολογική διαδικασία, την αποφυγή του πόνου και της σύγχυσης, την αταραξία: «το καλό είναι η φυγή μπροστά στο κακό, και η ηδονή η αποφυγή του πόνου» (σ. 95). Στην καθαρογραμμένη διατριβή εξαφανίζεται από τον Μαρξ κάθε ίχνος της σημασίας που έχει η έννοια της αταραξίας γι' αυτόν, καθώς και η συνάφειά της με το θάνατο και την αθανασία. Σε αυτό το σημείο ο Reichelt φέρνει μια ψυχαναλυτική επίγνωση στο φως της ημέρας. Ο Μαρξ διέγινωσεν ότι η θεωρία αποσκοπεί στην αθανασία, επίγνωση που αίρει τη διαφορά εξωτερικής και εσωτερικής συνείδησης, αλλά συγχρόνως υποχωρεί μπροστά στην ανακάλυψή του. Στη δική του απόκλιση επαναλαμβάνει την επικούρεια (πβ. σ. 97). Ο χωρισμός ουσιαστικής και φαινομενικής γνώσης δεν ισχύει για τον ίδιο τον Μαρξ: «αυτή η άμυνα λαμβάνει τη μορφή της εξωτερικής συνείδησης, παριστάνεται ως ιστορία της φιλοσοφίας» (σ. 98). Ο Μαρξ βλέπει τον εαυτό του ως έναν στοχαστή που βρίσκεται στην αποκορύφωση της ιστορίας και κοιτάζει ταυτόχρονα προς τα μπρος και προς τα πίσω. Στην προσδοκία της νέας κοινωνίας η περασμένη ιστορία φαίνεται ως ένας αντεστραμμένος κόσμος (πβ. σ. 99). Μια φιγούρα που δεν εμφανίζεται ευκαιριακά στον Μαρξ, αλλά είναι συστατική, δηλαδή επανέρχεται συνεχώς στα γραπτά του. Σε αυτή την αποκορύφωση της παγκόσμιας ιστορίας ο Μαρξ ταυτίζεται με ένα «μεγάλο υποκείμενο» και από την σκοπιά του εμφανίζονται όλες οι προηγούμενες μορφές της ιστορίας ως αντεστραμμένες – αυτή τη θέση του Reichelt προσπαθούν να την ανασκευάσουν οι Chr. Lieber και A. Otto στην παρέμβασή τους «Ο Μαρξ ένας ιστορικός της Φιλοσοφίας: Θέσεις για ένα διαρκές σκάνδαλο στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» (σσ. 41-50). Ο Reichelt αναγνωρίζει με ορθό τρόπο σε αυτό το μοτίβο τη μετέπειτα διάρθρωση της κριτικής της ιδεολογίας (πβ. σ. 84 κ.ε.). Σε κάθε αντικειμενοποίηση (*Vergegenständlichung* ή *Objektivierung*) έχουμε να κάνουμε με μια αντεστραμμένη έκθεση, δηλαδή μια ταυτόχρονη αποκάλυψη και συγκάλυψη της αλήθειας (πβ. σ. 93).

Στο δεύτερο μέρος της παρέμβασής του ο Reichelt εξετάζει μέσω της έκθεσης των λειτουργιών του χρήματος, ήτοι της αυξανόμενης ανεξαρτητοποίησης της ανταλλακτικής αξίας, τη θέση αν και κατά πόσον ο Μαρξ κρύβει προοδευτικά τη μέθοδό του, η οποία, σύμφωνα με τον Reichelt, είναι παρούσα στα *Grundrisse*, αλλά στο *Κεφάλαιο* απομένει μόνον ο γυμνός σκελετός της. Η διαλεκτική δεν είναι τίποτε άλλο από μια ανακατασκευή της διαδικασίας ανεξαρτητοποίησης της ανταλλακτικής αξίας (πβ. σ. 102). Οι δύο αντιτιθέμενες διατυπώσεις που διαφωτίζουν την παραπάνω συνάρτηση είναι «η απλή, μη ανεπτυγμένη αξία» και «οι ύστερες πιο συγκεκριμένες μορφές της» (σ. 103). Στο πέρας της ανάπτυξης της «απλής κυκλοφορίας» δεν προκύπτει, σύμφωνα με τη μαρξική ανάλυση, τίποτε άλλο από το μέσο κυκλοφορίας, ως απλό κατάλοιπο που βυθίζεται στην ύλη του, στην ανόργανη στάχτη του. Η ανταλλακτική αξία είναι απλώς μορφή που εξαφανίζεται (πβ. σ. 103). Αντίθετα, στη μετάβαση από την απλή κυκλοφορία στο κεφάλαιο η αξία δεν βυθίζεται στην ύλη της, αλλά διατηρείται ως αξία, είναι δηλαδή κεφάλαιο, ενότητα εμπορεύματος και χρήματος. Η ανταλλακτική αξία προσδιορίζεται τώρα ως διαδικασία. Ο Reichelt διακρίνει τον μαρξικό όρο «απλή κυκλοφορία» από την εκδοχή του Ένγκελς της «απλής εμπορευματικής μορφής». Στην «απλή κυκλοφορία» ο Μαρξ αντιπαράθετε τη μέσω του ιδίου του κεφαλαίου

επιτευγμένη «διαμεσολαβημένη κυκλοφορία». Στην «απλή κυκλοφορία» η ανταλλακτική αξία είναι απλώς μια εξαφανιζόμενη μορφή, αφού μετά την ανταλλαγή εξακολουθεί να υπάρχει η μάζα του χρήματος (Geldmaterie), αλλά εξαφανίζεται η οικονομική της μορφική βεβαιότητα. Όλα αυτά όμως είναι νοητά μέσω του ανεπτυγμένου κεφαλαίου (πβ. σ. 104).

Η πρώτη μορφή της ανεξαρτητοποιημένης «έκθεσης της ανταλλακτικής αξίας» είναι η μορφή της τιμής (πβ. σ. 104), η οποία υπάρχει μόνον στα κεφάλια των ανθρώπων. Το αποταμιευμένο νόμισμα και ο θησαυρός (πβ. σ. 105) είναι μορφές της πραγματικότητας της αξίας, αλλά έξω από τη διαδικασία της κυκλοφορίας. Εντός της κυκλοφορίας είναι το «χρήμα ως χρήμα», το χρήμα ως καθολικό μέσο πληρωμών. Η τελευταία μορφή είναι το παγκόσμιο χρήμα.

Παράλληλα με την ανεξαρτητοποίηση των μορφών της αξίας αναπτύσσεται η αύξηση της αξίας (πβ. σ. 106). Η εξήγηση της μετάβασης από τη διατήρηση της αξίας στην αύξηση της, στο κεφάλαιο, είναι από τις πιο δύσκολες για την πολιτική οικονομία. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας του Μαρξ ξεκινά από την ενότητα των δύο ορισμών: η μεταλλική ύπαρξη συμπίπτει με τους οικονομικούς προσδιορισμούς της μορφής. Στο χρήμα, ως αμιγές μέταλλο, υπάρχει μια αντίθεση. Ως προς τη μορφή είναι το σύνολο όλων των αξιών χρήσης, αλλά συγχρόνως σε αυτή τη μορφή μόνον ένα ορισμένο ποσό χρήματος, δηλαδή αντιπροσωπεύει περιορισμένα τον καθολικό πλούτο. Είναι δηλαδή καθολικός πλούτος και δεν είναι. Αυτή η εν εαυτώ αντιφατική μορφή ωθεί στη φαύλη-ατελείυτη κίνηση ατελευθέρωσης του συγκεκριμένου ποσού χρήματος από τον περιορισμό του, καθώς προσπαθεί να πλησιάσει τον απόλυτο πλούτο διά της επέκτασής του. Αυτοδιατήρηση και αύξηση συμπίπτουν για την αξία, η οποία κατορθώνει να διατηρηθεί καθώς προσπαθεί διαρκώς να πάει πέρα από τον ποσοτικό περιορισμό της που αντιφάσκει στην εσωτερική καθολικότητά της (πβ. σ. 107). Το διττόν του χρήματος πρέπει να διατηρηθεί. Καθώς εισέρχεται στον έναν προσδιορισμό του δεν πρέπει να χυθεί στον άλλο, δηλαδή «στην ύπαρξή του ως εμπόρευμα να παραμείνει χρήμα, και στην ύπαρξή του ως χρήμα να υπάρξει μόνον ως προσωρινή μορφή» (σ. 108). Μια τέτοια μορφή θα ήταν το εμπορικό κεφάλαιο που είναι αντιφατικό, αφού στη συνεχή αλλαγή των μορφών πρέπει συγχρόνως να αυξηθεί. Πώς είναι δυνατή η αύξηση όταν στην ανταλλαγή το αθροιστικό σύνολο των αξιών παραμένει αμετάβλητο;

Η εργασία είναι η αντίθεση και το συμπλήρωμα του χρήματος ως κεφαλαίου (πβ. σ. 108). Η διαλεκτική έκθεση δεν μπορεί να περισταλεί στην εννοιολογική απόδοση των υποκειμένων, αλλά κατανοείται από τον Μαρξ ως μια εκ των υστέρων θεωρητική ανακατασκευή του πραγματικού πράττειν των ανθρώπων (πβ. σ. 109). Η «απλή κυκλοφορία» έχει να κάνει με τη γενετική ανάπτυξη των συγκεκριμένων μορφών της ανταλλακτικής αξίας που ανεξαρτητοποιείται και με τις αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν αυτές τις μορφές. Αυτές οι αντιφάσεις της «απλής κυκλοφορίας» λύνονται διά της υπερεργασίας της τάξης των ελεύθερων εργατών που εργάζονται για το μισθό.

Η μαρξική διαλεκτική ως έκθεση της κίνησης της οργανικής ολότητας των κατηγοριών αντιγράφει την κίνηση της πραγματικότητας. Εκτός από τη δυνατότητα σύλληψης της περασμένης ιστορίας εμπεριέχει και τη δυνατότητα διάλυσης του υπάρχοντος αστικού συστήματος. Ως μετάβαση στη μισθωτή εργασία, η έκθεση των κατηγοριών είναι συγχρόνως και ιστορική κίνηση. Υπάρχει στον Μαρξ, λέει ο Reichelt, μια εμφανική έννοια της ιστορίας που

γνωρίζει μόνον δύο μορφές: «οι σχέσεις στις οποίες ο πλούτος λαμβάνει μια διαφορετική από αυτόν τον ίδιο μορφή και που επιδεικνύει μια εμμενή δυναμική, και τέτοιες στις οποίες αυτό δεν συμβαίνει» (σ. 112). Η απλή υπάρξη του πλούτου και ένα είδος ανεξαρτητοποίησής του δεν είναι ικανές συνθήκες για τη μετάβαση στον καπιταλισμό, δεν έχουμε μια γραμμική ανάπτυξη. Μόνο μια ιδιαίτερη συγκυρία οδήγησε στον καπιταλισμό (πβ. σ. 113).

Το κεφάλαιο στην αντιφατική ενότητά του, ως κυκλοφορούν και σταθερό κεφάλαιο, εμφανίζεται στο έργο του Μαρξ *Grundrisse* ως κυρίαρχο καθοδηγητικό μοτίβο. Η αρχικά κατηγορηματική αντίθεση γίνεται στην πορεία ιστορική πραγματικότητα: δύο ιδιαίτερα είδη κεφαλαίου. Το κυκλοφορούν δεν είναι τίποτε άλλο από την κοινωνική σχέση των διαφορετικών εργασιών, και το σταθερό είναι η κοινωνική παραγωγική δύναμη της εργασίας (πβ. σ. 114 κ.ε.).

Στο *Κεφάλαιο* δεν γίνεται πλέον λόγος για τη διαλεκτική διαδοχή των λειτουργιών του χρήματος, αυτές έχουν εξαφανισθεί. Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα: για ποιο λόγο άραγε έκρινε ο Μαρξ τη διαλεκτική μέθοδό του; Σύμφωνα με τον Reichelt, αυτό έχει να κάνει με τη διαπλοκή της μαρξικής διαλεκτικής και της ιστορίας, αφού η μαρξική διαλεκτική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοσμοϊστορική αποκορύφωση. Ο Reichelt, θέτει το ερώτημα: χωρίς αυτό το ιστορικοφιλοσοφικό εποικοδόμημα μπορεί να υπάρξει η διαλεκτική στον Μαρξ; Η επανάσταση την οποία ανέμενε ο Μαρξ δεν πραγματοποιήθηκε. Έτσι, στα σχέδια-σχεδιασμάτα του *Κεφαλαίου* (στα *Grundrisse*) έπρεπε να αιτιολογήσει τα κρυμμένα μοτίβα της θεωρίας του, «να τα συλλάβει ως (εξωτερική) αντικειμενοποίηση της (απωθημένης) του επίγνωσης για την αλληλοδιαπλοκή της δικής του εσωτερικής και εξωτερικής συνείδησης» (σ. 117). Αντί να πράξει αυτό, προτίμησε να την κρύψει επιμελώς. Έτσι, ενώ έφτασε πολύ κοντά στο να κάνει προσιτή την ορθολογικότητα του δικού του μυστικισμού, αυτός τον αποδίδει στον Έγελο (πβ. σ. 118).

Ο T. Seidl συμμετέχει στη συζήτηση με την παρέμβαση του «Υλιστική θεωρία της ιστορίας» (σσ. 51-77) και θέτει στο επίκεντρο των αναζητήσεών του τη θεωρία της εξαθλίωσης, που, σύμφωνα με την ερμηνεία του, είναι στον Μαρξ η θεωρία της κοινωνικής χειροαφέτησης.

Ο M. Heinrich συμμετέχει στον τόμο με την παρέμβαση «Ιστορία της φιλοσοφίας στον Μαρξ» (σσ. 127-139). Πρώτα συνοψίζει τη συνηθισμένη ιστορία της φιλοσοφίας που έχει τα εξής χαρακτηριστικά: πρώτον, υπάρχει μια ερμηνευτική δομή που εφαρμόζεται στη συνολική ιστορία. Δεύτερον, η πορεία είναι προκαθορισμένη και για το μέλλον. Τρίτον, η ολότητα ιστορία κατανοείται ως τριμερής ανάπτυξη. Και τέλος, τέταρτον, επιτεύχθηκε ένα ιστορικό επίπεδο που επιτρέπει τη θεώρηση της ιστορίας ως ολότητας. Εν συνεχεία διερευνά τις διάφορες αντιλήψεις της ιστορίας στον Μαρξ. Έτσι στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* του 1844 βρίσκει μια ιδεαλιστική αντίληψη και στη *Γερμανική ιδεολογία* μια υλιστική. Στα έργα του Μαρξ μετά το 1857 υπάρχει, λέει, πράγματι ένας ιστορικός ντετερμινισμός που προεξοφλεί την αναγκαία κατάρρευση του καπιταλισμού. Αντά τα ιστορικοφιλοσοφικά χωρία δεν είναι όμως ουσιαστικά για τη βασική επιχειρηματολογία της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας. Την ίδια αιτιοκρατία διερευνά και ο M. Blumentritt στην παρέμβασή του «Παρατηρήσεις σχετικά με το πρόβλημα “Ελευθερία και Αιτιοκρατία στον Μαρξ”» (σσ. 141-147). Αφτηρία της διερεύνησής του είναι η έννοια της «πρωταρχικής συσσώρευσης» στο *Κεφάλαιο* και προσπαθεί να αναδείξει την «αδυναμία μιας απεριόριστης αιτιοκρατίας» (σ. 142).

Ο Th. L. Schweier επιχειρεί να αναδείξει στην παρέμβασή του «Ιστορικός αναστοχασμός στον Μαρξ. Παρατηρήσεις σε σχέση με το πώς κατανοεί την ιστορία» (σσ. 149-176) την ύπαρξη ενός γενικού υπερϊστορικού κλειδιού που ερμηνεύει τη συνολική ιστορία (πβ. σ. 150). Ως κεντρικό κείμενο χρησιμοποιεί το έργο του Μαρξ *18η Μπρουνναιό*. Σύμφωνα με τη θεώρηση του Μαρξ, οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους, αλλά όχι αυτόβουλα, αφού κληρονομούν άμεσα δεδομένες συνθήκες. Το έργο αυτό είναι κλειδί και για την «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Αντόρνο (πβ. Rantis 2004, 141 κ.ε.). Σε αυτό εμπεριέχεται ο βασικός διαχωρισμός της ιστορίας σε προϊστορία και ιστορία, ο οποίος του επιτρέπει να θεωρεί την έως τώρα ιστορία των ανθρώπων, την κοινωνία τους και τους θεσμούς τους που αυτονομούνται στον καπιταλισμό ως «δευτέρα φύση». Η διερεύνηση του Schweier εστιάζεται σε κεντρικές κατηγορίες της αντίληψης της ιστορίας του Μαρξ που διαπλέκονται με την αιτιοκρατική σύλληψη της ιστορίας. Αυτή προκύπτει από τον αστερισμό των εννοιών της αναγκαιότητας, της περιοδικότητας και της τελεολογίας. Αυτός όμως επικεντρώνεται κυρίως στα ιστορικά γραπτά του Μαρξ και ειδικά στη σχέση κεφάλαιου και ιστορίας, μεθόδου και ιστορίας (πβ. σ. 158), μορφής της αξίας και ιστορίας (πβ. σ. 160), πρωταρχικής συσσωρευσης (πβ. σ. 162) και, τέλος, στο δίλημμα σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα (πβ. σ. 164). Ενώ όμως η κριτική του είναι εύστοχη και υπογραμμίζει ότι το διαζευκτικό σχήμα *entweder/oder* (ή...ή) δεν είναι το κατάλληλο για την ανάλυση συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών, πέφτει θύμα και ο ίδιος αυτού του σχήματος. Όπως και ο Heinrich, τονίζει μονομερώς το ένα δυναμικό στοιχείο στη μαρξική αντίληψη της ιστορίας. Ο Heinrich βλέπει μια άκαμπτη αιτιοκρατία, αυτός μόνον το ουτοπικό στοιχείο: «η μέθοδος του Προσφύγιστη». Η αλήθεια είναι ότι υπάρχουν και τα δύο στοιχεία στον Μαρξ ως άμεση απόρροια του διχασμένου υποκειμένου, όπως το έδειξε ο Reichelt, αλλά και ως απόρροια της εν εαυτώ αντιφατικής κοινωνικής πραγματικότητας που ανακατασκευάζεται στη θεώρησή του. Το ζητούμενο είναι «να αναγνώσει κανείς και τα δύο μοτίβα της θεωρίας του Μαρξ και να επιχειρήσει τη διαλεκτική διαμεσολάβησή τους. Επιπλέον, βασιζόμενος στην επιθυμία για τη δημιουργία μιας κοινωνίας με ανθρώπινο πρόσωπο, να αναδείξει εκείνα τα στοιχεία της που εμπεριέχουν τις πραγματικές δυνατότητες μιας «άλλης» κοινωνίας (*η στιγμή του μη-πω-είναι, das Moment des Nochnichtseins*)» (Ράντης 2004, 22).

Στην παρέμβαση των Th. Gehrig και K. Hafner «Ιστορικά για το εμπορικό κεφάλαιο. Για την αναγκαία εμφάνιση του ιστορικού στοιχείου στην έκθεση της κριτικής της πολιτικής οικονομίας» (σσ. 177-196) εμφανίζεται εκ νέου στο προσκήνιο της θεωρίας η σχέση ιστορικού και λογικού στοιχείου στον Μαρξ. Σύμφωνα με το έργο του *Grundrisse* αποφασιστικό ρόλο για την έκθεση των οικονομικών κατηγοριών διαδραματίζει η σειρά των κατηγοριών που έχουν αυτές στη μοντέρνα αστική κοινωνία, και η οποία είναι η αντίστροφη από αυτή που φαίνεται να είναι η φυσική ή η ιστορική τους σχέση: «θα 'ταν λοιπόν άβολο και λαθεμένο να αφεθούν οι οικονομικές κατηγορίες να διαδεχτούν η μια την άλλη με τη σειρά που ιστορικά υπήρξαν καθοριστικές. Η σειρά τους καθορίζεται, αντίθετα, από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους μέσα στη σύγχρονη αστική κοινωνία, σχέση που είναι ακριβώς η αντίστροφη από εκείνη που εμφανίζεται σαν η φυσική τους σχέση ή που αντιστοιχεί στη σειρά της ιστορικής εξέλιξης» (*Grundrisse*, 71). Αυτό προσπαθούν να το δείξουν οι Gehrig και Hafner μέσω του εμπορικού κεφαλαίου (πβ. σ. 179). Αυτό αρχικά δεν είναι για

τον Μαρξ τίποτε άλλο από κεφάλαιο που λειτουργεί στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Ως τέτοιο δεν δημιουργεί ούτε αξία ούτε υπεραξία, αλλά απλώς στηρίζει τη διαδικασία συσσώρευσης συντομεύοντας το χρόνο της κυκλοφορίας. Έτσι το εμπορικό κέρδος εμφανίζεται ως συμπλήρωμα. Το ερώτημα που τίθεται σχετικά με αυτό είναι: πώς παίρνει το εμπορικό κεφάλαιο μαζί του το αναλογούν μέρος του κέρδους ή της υπεραξίας που παρήγαγε το παραγωγικό κεφάλαιο; (πβ. σ. 180)

Σύμφωνα με την κριτική του Μαρξ στους μεγάλους οικονομολόγους μόνον το παραγωγικό κεφάλαιο δημιουργεί αξία. Έτσι αυτοί βρίσκονται σε αμηχανία ενώπιον του εμπορικού κεφαλαίου και ο Ρικάρτο μάλιστα προσπάθησε να αποδείξει ότι το εξωτερικό εμπόριο δεν δημιουργεί καμία αξία. Έτσι δεν διαθέτουν καμία απάντηση ούτε σε σχέση με τη φύση του εμπορικού κέρδους ούτε σε σχέση με την προέλευση του αξιακού ή χρηματικού κεφαλαίου. Λένε απλώς ότι όλα προέρχονται από την καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, και έτσι παραγωγή και καπιταλιστική παραγωγή εμφανίζονται ως ταυτόσημες (πβ. σ. 181 κ.ε.). Το εμπορικό κεφάλαιο είναι περιορισμένο στη σφαίρα της κυκλοφορίας και λειτουργεί ως κεφάλαιο σύμφωνα με το σχήμα $G-W-G'$ ($X-E-X'$). Από αυτή τη μορφή κυκλοφορίας του εμπορικού κεφαλαίου προκύπτει το χρήμα, ο θησαυρός, ως κάτι που διατηρείται και αυξάνεται μέσω της απαλλοτρίωσης (πβ. σ. 184). Αυτή η μορφή δεν είναι μια τυχούσα μορφή αλλά η απόλυτη μορφή, στην οποία υπάγεται, σύμφωνα με τους οικονομολόγους της αστικής τάξης, το καπιταλιστικό κέρδος.

Για τον Μαρξ αυτή η μορφή κέρδους ανήκει στις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής. Τουναντίον για την αστική συνείδηση το εμπορικό κεφάλαιο υπάγεται στο παραγωγικό κεφάλαιο. Για την ανάπτυξη της κυκλοφορίας του κατεξοχήν κεφαλαίου είναι περιττό. Προϋπόθεση του τελευταίου είναι η πρωταρχική συσσώρευση ή εκμετάλλευση, το εμπορικό κεφάλαιο δεν μπορεί να ερμηνεύσει τη μετάβαση στον καπιταλισμό. Ιστορικά ως μορφή το εμπορικό κεφάλαιο προηγείται του παραγωγικού κεφαλαίου, αλλά δεν είναι η προϋπόθεσή του. Με άλλα λόγια, στον Μαρξ δεν έχουμε μια γραμμική εξέλιξη από τη μια μορφή στην άλλη (πβ. σ. 190). Αυτό γίνεται όμως εμφανές μόνον όταν εμφανισθεί το παραγωγικό κεφάλαιο, σύμφωνα με το σχήμα «η ανατομία του ανθρώπου είναι το κλειδί για την ανατομία του πιθήκου. Αντίθετα, οι νύξεις για κάτι ανώτερο στα κατώτερα ζωικά είδη μπορούν να κατανοηθούν μονάχα όταν το ανώτερο είναι το ίδιο ήδη γνωστό. Έτσι, η αστική οικονομία μας δίνει το κλειδί για την αρχαία κ.λπ.» (*Grundrisse*, 70). Λογικά εξηγείται, λοιπόν, το εμπορικό κεφάλαιο όταν έχουμε ήδη στα χέρια μας το παραγωγικό κεφάλαιο (πβ. σ. 192). Η σχέση μεταξύ του εμπορικού κεφαλαίου και του παραγωγικού κεφαλαίου στη μαρξική ανάλυση καθιστά δυνατή την επίδειξη της κριτικής έννοιας της ιστορίας του Μαρξ, όπως επίσης τη σαφή διάκρισή της από την αντίστοιχη έννοια της ιστορίας του Ένγκελς, την οποία αναπτύσσει ο τελευταίος στην άστοχη παρέμβασή του στον τρίτο τόμο του μαρξικού *Κεφαλαίου* (πβ. σ. 191).

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μου στο προαναφερθέν έργο, που επιμελήθηκε ο Behrens, επανέρχομαι στο θέμα που έθεσε εξαρχής, δηλαδή ότι η διαλεκτική στη θεωρία των Χορκχάιμερ και Αντόρνο παρέμεινε απλώς «πρόγραμμα» (πβ. σ. 13). Η θέση αυτή του Behrens δεν φαίνεται να ενισχύεται μετά την ανάγνωση του τόμου. Οι θεωρητικές συμβολές που εμπεριέχονται σε αυτό είναι αλήθεια ότι συγκεκριμενοποιούν πολλές από τις προ-

κείμενες προτάσεις της Κριτικής Θεωρίας, αλλά σε καμία περίπτωση δεν τις αναιρούν. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, όπως λ.χ. στη μαρξική θεώρηση της ιστορίας, φαίνεται ότι οι παραπάνω ερμηνείες υπολείπονται αυτών της Κριτικής Θεωρίας. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο σκληρός πυρήνας της Κριτικής θεωρίας ότι η κοινωνία, η ιστορία, εξακολουθεί να είναι μπλεγμένη στη φύση, στο μύθο. Είναι η «δεύτερη φύση» που αποκαλύπτεται ότι είναι του ιδίου φυράματος με την «πρώτη φύση», και η ιστορία μετατρέπεται σε «φυσική ιστορία» (πβ. Rantis 2004).

Όπως φάνηκε από την ανάλυση των παρεμβάσεων της Marx-Gesellschaft εξακολουθεί να υπάρχει ενδιαφέρον σχετικά με τη μαρξική θεωρία, την κριτική της πολιτικής οικονομίας, που είναι μια διττή κριτική: τόσο των θεωριών της πολιτικής οικονομίας όσο και της κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας, την οποία ερμηνεύουν. Σε πολλά ζητήματα, μάλιστα, αυτή η θεωρητική αναζήτηση προπορεύεται της εποχής της και δίδει συγκεκριμένες απαντήσεις σε ερωτήματα που παρέμεναν για πολύ καιρό –ή εξακολουθούν να παραμένουν– ανοικτά. Μπροστά στην επίθεση της δήθεν ουδέτερης νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων, που θέλει να υποτάξει τα πάντα στον δήθεν αδήριτο φυσικό νόμο της, της άνισης, άδικης και καθολικής ανταλλαγής, γίνεται περισσότερο από ποτέ επιτακτική ανάγκη η αναζωογόνηση της κριτικής ή διαλεκτικής θεωρίας. Η Marx-Gesellschaft, όπως και ο μικρός εκδοτικός οίκος Ça ira από το Freiburg im Breisgau της Γερμανίας, συμβάλλουν κατά αποφασιστικό τρόπο σε αυτή την προσπάθεια.

Σημειώσεις

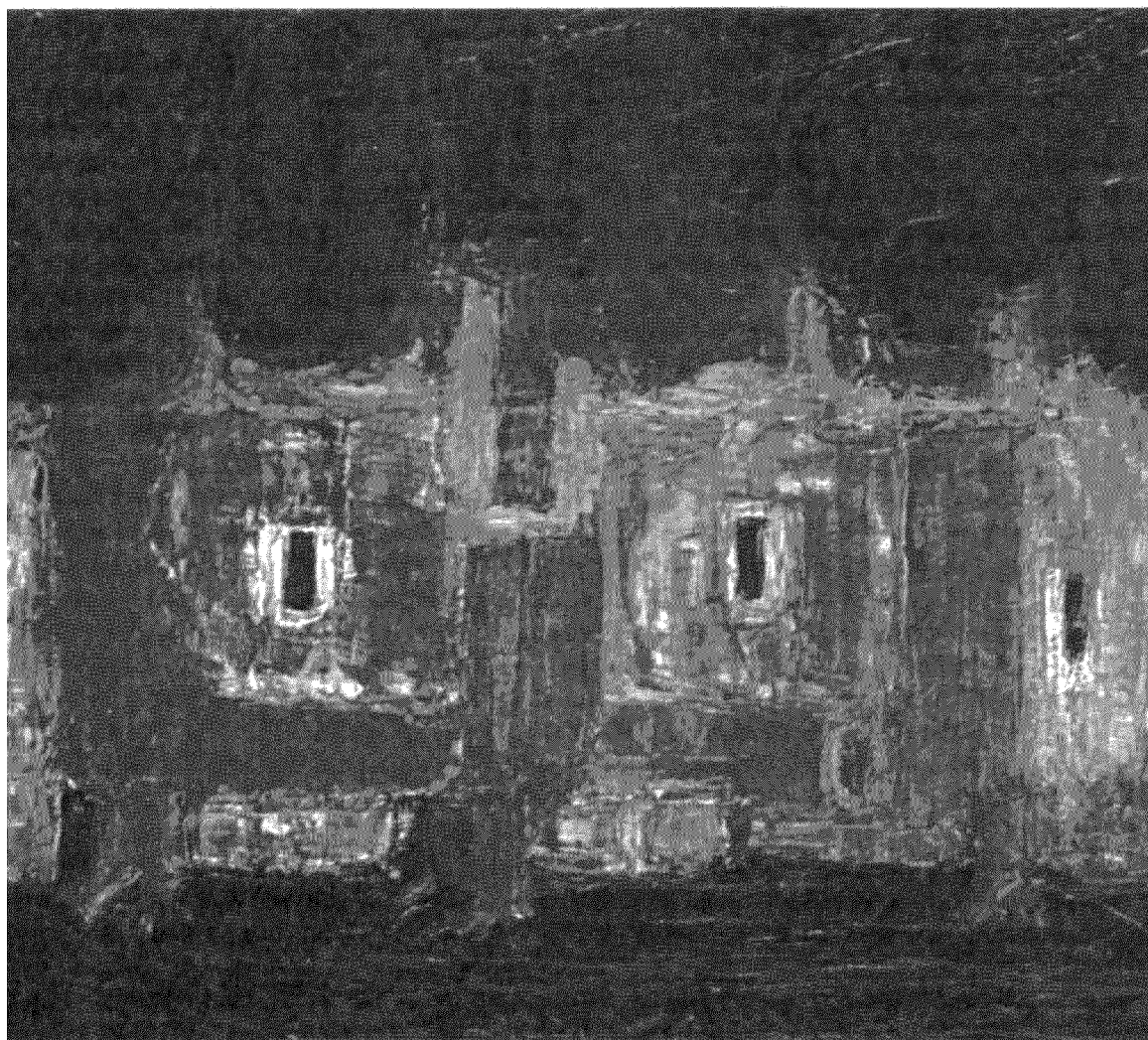
1. Behrens, Diethard (επιμ.) *Geschichtsphilosophie oder das Begreifen der Historizität* (Φιλοσοφία της Ιστορίας ή η σύλληψη της ιστορικότητας), Ça ira Verlag, Freiburg im Br. 1999. Από εδώ και στο εξής οι αναφορές στο έργο θα δηλώνονται απλώς μέσα σε παρένθεση με τον αριθμό της αντίστοιχης σελίδας.

2. Πβ. K. Marx, *Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie nebst einem Anhang*, στο K. Marx, Friedrich Engels, *Gesamtausgabe* (MEGA), τόμ. I/1, Berlin 1975, ελλ. μτφρ. Π. Κονδύλης, *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας*, Γνώση, Αθήνα 1983.

3. Πβ. ό.π., σ. 85 κ.ε. (οι παραπομπές στην ελληνική μετάφραση).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Behrens, D. (επιμ.), *Geschichtsphilosophie oder das Begreifen der Historizität* (Ιστορία της Φιλοσοφίας ή η σύλληψη της ιστορικότητας), Ça ira Verlag, Freiburg im Br. 1999.
- Marx, K., *Grundrisse*, στο Karl Marx/Friedrich Engels, *Gesamtausgabe* (MEGA), τόμ. II/1.1, Berlin 1976, ελλ. μτφρ. Δ. Διβάρης, *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, τόμ. 1, Στογμοστής, Αθήνα 1989.
- Marx, K., *Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie nebst einem Anhang*, στο K. Marx / Friedrich Engels, *Gesamtausgabe* (MEGA), τόμ. I/1, Berlin 1975, ελλ. μτφρ. Π. Κονδύλης, *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας*, Γνώση, Αθήνα 1983.
- Marx, K., *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, στο Karl Marx / Friedrich Engels, *Gesamtausgabe* (MEGA), τόμ. I/2, Berlin 1982.
- Rantis, K., *Geist und Natur. Von den Vorsokratikern zur Kritischen Theorie*, Darmstadt 2004.
- Ράντης, Κ., «Οι διαλεκτικές κατηγορίες και η διάσωση της υλικότητας. Hommage στον Κοσμά Ψιχοπαΐδη», *Ο Πολίτης*, τ. 128, Δεκέμβριος 2004, Αθήνα.

Σιλια Δασκοπούλου, Μίκονος, 1960.